

ДОГМА ПРАВА ЯК ПРАВОВА ЦІННІСТЬ

У сучасному українському правознавстві спостерігається посилення інтересу до ціннісного підходу в дослідженні права. Усі предмети або явища, які супроводжують існування людини у природі, суспільстві, та її діяльність можуть виступати як цінності, тобто оцінюватися з точки зору істини, добра і зла, допустимого або забороненого, справедливого або несправедливого тощо.

Цінності лежать і в основі права. Вони формують його зміст, визначаючи права та обов'язки, дозволи та заборони, правові дефініції та інститути. Ціннісні аспекти права досліджуються таким розділом філософії права, як правова аксіологія. Аксіологія — вчення про цінності [1, 53]. Правова аксіологія є одним із напрямків аксіології, тобто теорії про цінності, теорії загальнозначущих принципів, які визначають людську діяльність, мотивацію поведінки [2, 32].

Значний внесок у розвиток правової аксіології в радянський період зроблений розробками проблеми цінностей С. С. Алексєєвим, Нено Неновськи, М. Ф. Орзіхом, П. М. Рабиновичем та іншими вченими. В роботах вказаних вчених досліджувалися правові цінності та власне цінність права. Крім того, болгарський правознавець Нено Неновськи значну увагу приділив проблемам оцінок, які у взаємодії з цінностями утворюють ціннісне відношення. Але слід зазначити, що автори спирались на поняття та ідеї юридичного позитивізму, який панував у радянському праворозумінні, а також ними застосовувався класовий підхід, який не міг забезпечити всебічність та обґрунтованість їх розробок [3, 8].

За останні роки з'явилися праці, в яких правова аксіологія розглядається як невід'ємна складова філософії права, а ціннісний підхід, як і науковий, визнається необхідним елементом будь-яких правових досліджень. Зокрема, у монографії О. О. Бандури зазначається, що радянські вчені приділяли надмірну увагу матеріальним факторам розвитку суспільства, залишаючи поза увагою духовну сферу людського життя. Саме аксіологія допомагає з'ясувати механізм дії тих чинників, які виступають рушійною силою духовної активності людини, забезпечуючи суспільний розвиток [4, 9].

Про зростання ролі правової аксіології у вітчизняних правових дослідженнях свідчить той факт, що ряд відомих робіт, присвячених філософсько-правовим проблемам, містить глибокий аналіз ціннісних аспектів цих проблем. Такими працями є, зокрема, монографії Ю. М. Оборотова [2], А. А. Козловського [5], С. І. Максимова [6]. У цих роботах цінності визначаються як необхідні елементи правової реальності та пізнання права.

Серед російських учених, які звертаються до питань правової аксіології, слід вказати на В. С. Нерсєсянца, який вперше виділив аксіологію права як самостійний [1] напрям правової філософії, та С. С. Алексєєва, який обґрунтовує наявність власної та інструментальної цінності права [7].

Специфіка правової аксіології, як зазначає Ю. М. Оборотов, проявляється

при розмежуванні службової (інструментальної) та власної цінності права, соціальної та індивідуальної цінності права [8, 34–35]. Принципове значення має також розмежування цінностей права (тобто тих цінностей, які зберігаються за допомогою права) і правових цінностей (тобто тих цінностей, які несуть у собі через сторіччя та покоління само право, правова культура).

Предметна сфера та основна тематика правової аксіології — це проблеми розуміння та тлумачення права як цінності, а також дослідження тих загальнолюдських та власне правових цінностей, які є невід’ємною складовою змісту права. Правова аксіологія, як і філософія права та юридична наука в цілому, включає в предмет свого дослідження не тільки право, а й державу як правове явище — правову організацію (правову форму організації) публічної влади вільних членів конкретного суспільства [1, 53].

Предметом нашого дослідження є визначення догми права як правової цінності.

Філософські розробки догми права отримали визнання в науці, вплинули на пануюче в радянському суспільстві і в інших державах уявлення про місце та роль права в житті суспільства.

Проводячи дослідження необхідно проаналізувати співвідношення понять «цінність», «правові цінності» та «цінності права». Цінність — властивість того чи іншого суспільного предмета, явища задовольняти потреби, бажання, інтереси соціального суб’єкта (індивіда, групи людей, суспільства) [2, 155]. Ціннісне відношення виникає в результаті включення того чи іншого об’єкта в сферу інтересів людини та її діяльності. Цінності є стимулом для зміни соціального буття, тому вони є джерелом діяльності, активного ставлення до реальності. Цінність є основою вибору суб’єктом цілей, засобів, результатів та умов діяльності, що відповідають на запитання: «В ім’я чого здійснюється ця діяльність?». Специфіку цінності, що становить основу життєдіяльності, можна пояснити давньою байкою. Мандрівник запитує у трьох робітників, які возять цеглу: «Що ви робите?». Один відповідає: «Цеглу вожу», інший: «На хліб заробляю», а третій: «Собор буду». Отже, дії однакові, а ціннісні орієнтації — різні.

Правові цінності — цінності, які розкривають власну цінність права (суб’єктивне право, юридичний обов’язок, законність, юридична відповідальність, правовий статус та ін.) [2, 154]. Цінності права — різноманітні матеріальні та нематеріальні блага, які забезпечуються правом (життя, здоров’я, свобода, власність тощо) [2, 155]. Цінність права — це його спроможність служити метою і засобом задоволення науково обґрунтованих, соціально справедливих загальнолюдських потреб та інтересів громадян та їх об’єднань. Цінності у праві слід сприймати як шкалу виміру самого права. Цінності у праві — це те сутнісне, що дозволяє праву залишатися самим собою. Отже, цінність права — це його значущість (роль) у задоволенні потреб учасників суспільного життя. Вона формується стосовно кожної людини (особистісна цінність), соціальних спільнот та об’єднань (групова цінність) і, зрештою, суспільства в цілому (загальносоціальна цінність) [9, 74]. Цінність права притаманна як загальносоці-

альному праву (воно виникає й існує незалежно від держави), зокрема правам людини, правам нації, так і праву спеціально-соціальному (тобто юридичному праву), що є волевиявленням держави, обов'язковим для виконання. Цінність загальносоціального права полягає у його здатності задовольняти потреби суб'єктів суспільного життя. Цінність юридичного права виражається у його здатності сприяти реалізації загальносоціального права за допомогою спеціальних механізмів і процедур.

Догма права — правова цінність, що втілює властивості права, основа юридичного навчання і юридичної практики, виражена в правових нормах, правових актах, правових відносинах [2, 150].

На підставі зазначеного можемо констатувати, що усталена сфера цінностей, які забезпечуються правом, — це цінності права, а цінності самого права — це правові цінності. У науковій літературі виділяють такі основні прояви цінності права: а) інструментальна (зокрема, стабілізаційна, організаційна, узгоджувально-інтеграційна, орієнтаційно-координаційна, управлінська, комунікативна, охоронна, пізнавальна) цінність права (у цивілізованому суспільстві саме право є одним із головних інструментів, здатних забезпечити організованість і нормальну життєдіяльність, соціальний мир, злагоду, зняття соціальної напруженості); б) власна цінність права (стверджуючи принципи свободи і справедливості, право набуває глибокого особистого значення, стає цінністю для окремої людини, конкретної групи та суспільства в цілому, відкриває особі доступ до благ і виступає дієвим засобом її соціальної захищеності. Саме через свою власну цінність право входить до арсеналу загальнолюдських цінностей, що виробляються поколіннями людей протягом історії). Власна цінність права отримує своє вираження по таких напрямках як соціум (соціальна цінність права) та особистість (особистісна сутність права) [8, 37].

Деякі дослідники проблеми цінностей, наприклад Нено Неновські, не проводять поділу на цінності права і правові цінності, а, називаючи і ті й інші правовими цінностями, виділяють поміж них цінності-цілі та цінності-засоби. Але, на наш погляд, цінності права і правові цінності не тотожні цінностям-цілям та цінностям-засобам. Оскільки цінності права можуть бути тільки цілями, а правові цінності можуть бути як цілями, так і засобами (тобто цінності права тільки захищаються правом, а правові цінності одночасно і захищаються правом і самі виконують функції з захисту та забезпечення інших правових явищ).

В. С. Нерсесянц визначає догму права як загальноприйнятій в юриспруденції (правовій доктрині чи юридичній школі) вихідні основні положення про позитивне право, його встановлення і дії [10, 382].

Термін «догма права» визначає твердість і незаперечність самої основи, відповідно до якої вирішуються всі юридичні питання, тому що право, виражене в законі, інших джерелах, з'являється перед людьми і перед державою як тверда, незаперечна підстава для поведінки людей і дій держави.

Вислів «догма права» у правовій сфері означає те, що об'єктивне (позитивне) право, що існує в даному суспільстві, у кожен даний момент — це «те, що є» — суворо визначена «даність» і «незмінність».

Чинне право, незалежно від нашого ставлення до нього і мір (назрілих чи навіть вже розпочатих) по його зміні, потрібно розуміти і застосовувати таким, яке воно є на даний момент в існуючих законах і інших джерелах права. В протилежному випадку ні про яку законність та правопорядок у суспільстві не може бути і мови. Як відзначав Й. О. Покровський, під розглянутим кутом зору необхідним є просте «констатування існуючих у даному суспільстві норм і встановлення їхнього справжнього змісту» [11, 60].

Догма права зв'язана з проявом права як логічної системи. На рівні догми права своєрідність права як логічної системи характеризується її глибокою єдністю з формальною логікою, чи ширше — математичною (символічною) логікою [12, 17].

Первинне буття права зв'язане з рішенням життєвої ситуації (справи), де одержує вираження логічний силізм, де велика посилка — це юридична норма; мала — життєвий випадок; висновок — юридично значуще рішення.

Правові предствалення, охоплювані поняттям «догма права», відрізняються значною науковою цінністю; вони охоплюють і виражають у юридичних категоріях найважливіші особливості і властивості правової реальності. Тут уже на рівні юридичних норм можна обрисувати з формально-логічної сторони ключові ланки розуміння права й особливостями і різновидами юридичних конструкцій.

Використання філософських положень на матеріалі догми права дозволяє висвітлити найважливіші пласти правової матерії, що відображають потреби практики, виникнення різноманітних конфліктних ситуацій і їхнє вирішення на підставі права.

Розробки догми права забезпечили праву здатність виступати в ролі найважливішого соціального інституту, покликаного виконувати регулятивні й охоронні функції в суспільстві, дозволило праву стати ефективним нормативним регулятором поведінки людей.

Дані аналітичної юриспруденції дозволили вже дореволюційним правознавцям розглядати право як соціальну цінність, а аксіологічні характеристики на матеріалах догми права вивели юриспруденцію в радянський час на проблему правового регулювання, його механізму, правових засобів і т.д.

Філософські розробки догми права вплинули на уявлення про місце і роль права в житті суспільства. На сьогоднішній день поняття «догма права» містить чималі резерви для подальшого розвитку теорії права. Особливо це стосується таких напрямків філософського знання, що належать до герменевтики, теорії інформації, синергетики, управлінських процесів. І це стосується не тільки права в цілому, його галузей, проблем публічного і приватного права, але й окремих фрагментів догми права. Такого роду фрагменти (категорії суб'єктивного права, юридичного статусу, юридичних фактів, зловживання правом і т.д.) дозволяють на основі сучасних даних філософії поглибити їх характеристики, додати їм філософську значимість; з тим, однак, щоб подібні філософські розробки догми права не зводилися лише до «філософського перевдягання» відомих, вже добытих наукою даних.

Адже в центрі правових уявлень, що належать до догми права, — юридичні норми, виражені в законі (інших джерелах), і тому весь спектр різноманітних фактичних даних у юридичній галузі розглядається під «нормативним» кутом зору. На таке специфічне бачення права накладається і те, що «догматичні» уявлення про право складаються головним чином у зв'язку з необхідністю вирішення юридичних справ на твердій, нормативній основі, головним чином — у зв'язку з потребами юридичної практики, вимогами законності.

На підставі викладеного можемо констатувати, що основа права, іменована догмою права, утрачає свою стійкість, стає рухливою, плинною. Справедливо замічено, що зміни в суспільстві трансформують засади права, а відповідно повинні змінитися ознаки права і їхнє сприйняття. При цьому відбувається формування нових властивостей реальності, змінюються ознаки права як міри свободи формально рівних індивідів.

Досліджуючи ціннісні першооснови права, правова аксіологія оперує надзвичайно об'ємними поняттями, що впливають з свідомості людини та мають велику глибинну сутність. У зв'язку із цим постає нагальна потреба у визначенні меж осмислення правових цінностей, уточненні предмета дослідження правової аксіології, аналізі її місця у філософії та праві.

Право на основі філософських розробок догми права являє собою складну, багату юридичну матерію. Воно є істотним соціальним інститутом, який повинен виконувати регулятивні та охоронні функції у суспільстві. Тому право — це ефективний (оптимальний, унікальний, незамінний) нормативний регулятор у житті суспільства, здатний відтворити дану соціальну систему, вносити до неї нормативні начала [13, 56].

У сучасному демократичному суспільстві власна цінність права набуває домінуючого значення. Ця власна цінність дає про себе знати й у суто регуляторному плані. Позитивне право має здатність відтворювати конкретну соціальну систему та привносити до неї нормативні засади, справляти на життя суспільства вагомий вплив. Будучи досягненням культури й цивілізації, право має власну цінність, оскільки протистоїть сваволі, є символом свободи, справедливості, формальної рівності. Право це не тільки уособлення порядку, але й цінність, що забезпечує його розвиток, охорону і взаємодію з безладдям. У правовій реальності світ цінностей включає цінності, оцінки, ціннісні орієнтири й відповідні їм ієрархічні формування системи правових цінностей. Таким чином, правові цінності існують для суспільства й індивіда у вигляді «готових формул», що орієнтують його в соціальному житті, впливаючи на вибір варіанта поведінки у сфері дії права [2, 39]. Система цінностей задає ідеальну модель життя, належний устрій суспільства. Однак для того, щоб втілювати ідеали в життя або, принаймні, підтримувати досягнутий стан, цінності мають бути втілені у певні стереотипи поведінки, тобто набути інструментального характеру. Норми і є такими «соціально-технологічними» втіленнями цінностей. Норми і є цінностями у дії. Отже, право виступає як власне цінність, а також має інструментальну цінність. Тобто право є соціальним регулятором, інструментом управління,

який за допомогою норм «задає» програми управління і оформляє оперативну управлінську діяльність [14, 70].

Погляд на догму права крізь призму ціннісного підходу, увага до проблеми ціннісного наповнення догми права зумовлюють появу самостійного комплексу питань, який визначається як сфера аксіології права. Ціннісний підхід до догми права дозволяє побачити право як втілення духовного виміру, невід'ємну складову культури, адекватно відобразити його як цілісний, багатогранний, духовно-матеріальний феномен.

Література

1. Персесянц В. С. Философия права: Учеб. для вузов. — М.: ПОРМА-ИПФА · М, 1999.
2. Оборотов Ю. М. Традиції та новації у правовому розвитку: Монографія. — О.: Юрид. л-ра, 2001.
3. Чефрапов А. Поляття цінності як основа правової аксіології // Підприємство, господарство і право. — 2004. — № 9.
4. Бандура О. О. Єдність цінностей та істини в праві. — К., 2000.
5. Козловський А. А. Право як пізнання: Вступ до гносеології права. — Чернівці, 1999.
6. Максимов С. Правовая реальность: опыт философского осмысления. — Х., 2002.
7. Алексеев С. С. Право: Азбука — Теория — Философия. Опыт комплексного исследования. — М., 1999.
8. Оборотов Ю. П. Теория государства и права (прагматический курс): Экзамен. справ. — О.: Юрид. л-ра, 2004.
9. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшущенко (відп. ред.) та ін. — К.: Укр. енцикл., 1998. — Т. 1. А-Г.
10. Персесянц В. С. Общая теория права и государства: Учеб. для юрид. вузов и ф-тов. — М.: ПОРМА-ИПФА · М, 2000.
11. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. — М.: Статут, 1998.
12. Лобовиков В. О. Математическое правоведение. Ч. 1. Естественное право. — Екатеринбург, 1998.
13. Алексеев С. С. Возрождение к праву. Поиск и решения. — М.: ПОРМА, 2001.
14. Соціологія права: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М. І. Папов, П. П. Осипова, Л. М. Герасіна та ін.; За ред. П. П. Осипової. — К.: Ін Юре, 2003.

УДК 340.114:316.752

Л. Г. Удовика

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Подолання кризових явищ, які охопили політичну, економічну, правову, соціальну сфери суспільства, болюче вразили пересічних громадян України, потребують низки виважених, цілеспрямованих та системних заходів фактично у всіх сферах буття. Безперечно, відповідні фахівці намагаються розробити адекватні та оптимальні заходи, які б зменшили, а згодом і усунули негативні чинники, що спричиняють кризові явища. Разом з тим слід визнати, що у державі, у якій на всіх рівнях політикума і всіма суб'єктами так багато говориться про євроінтеграційні та глобалізаційні процеси, не вдалося не лише передбачити, упередити, але й вчасно зреагувати на перші передвісники світо-